

Aantekeningen bij ‘Het hart van het Christendom’ van Marcus Borg.

Inleiding

In de titel van het boek van Marcus Borg ‘*het hart van het christendom*’ schuilt geen geringe pretentie. Het boek lijkt samen te hangen met een soort bekeringservaring. Jarenlang kon Borg het allemaal niet meer geloven, het christelijk geloof zoals hem dat werd aangereikt in de VS (Lutheraan). Totdat hem geleidelijk aan de schellen van de ogen vielen: ‘*rediscovering a life of faith*’ is de ondertitel (herontdekken van een leven van geloof). In dit boek zet Borg zich dus ook steeds af tegen het geloof zoals hem dat altijd werd aangereikt. Ik vat dat als volgt samen: 1) geloof als een te star moreel systeem; 2) een onhoudbare ‘kaft tot kaft’ visie op de Bijbel; 3) het voor waar houden van dogma’s wordt gezien als geloven, in plaats van geloof als een weg, een pad dat je loopt; 4) geen oog voor het sociale onrecht in de VS; 5) heilsindividualisme (als ik maar in de hemel kom). Stuk voor stuk punten die Borg noemt als redenen waarom miljoenen in Amerika het christendom de rug toekeren en ook voor ons een kritische spiegel! Ik stem dan ook in met deze kritische inzichten van Borg, en ik denk velen met mij. En zo kunnen we er vijf corresponderende *idealen* tegenover stellen. Steeds zie je Borg daar terecht voor pleiten:

1. Centraal staan van de liefde als de vervulling (niet de opheffing) van de moraal
2. Openheid voor allerlei genres in de Bijbel
3. Geloven is vertrouwend wandelen met God, niet alleen dogma’s voor waar houden
4. Daarom heeft geloof ook invloed op je handelen tegenover anderen (en de schepping)
5. Christelijk geloof is ook een belofte voor de mensheid (Adam) als vernieuwd volk van God.

Ik zal in wat volgt Borg vaak weerspreken, maar ik wil de lezer vragen om steeds voor ogen te houden dat ik zijn hunkering naar meer vruchten van deze vijf punten binnen de kerk onderschrijf! Wel vraag ik mij af of de gekozen tactiek verstandig is: Borg werkt steeds met de twee polen van ‘het vroegere geloof’ en ‘het nieuwe, opkomende’ (‘*emerging*’). Die polarisatie kan de blik vertroebelen en dat gebeurt ook in mijn ogen. Zeker, Borg probeert ook de verbindingslijnen met het traditionele geloof aan te geven, maar toch is het ideaalbeeld van het ontwaken van een nieuw christendom dat zich distantieert van de oudere versie op elke bladzijde te bespeuren. Maakt Borg het zich zo niet te gemakkelijk? Is dit niet een te simpel schema? Zijn er niet heel veel vertegenwoordigers van het ‘vroegere geloof’ die de vijf genoemde idealen voluit onderschrijven en in hun leven probeerden waar te maken? Heeft het hoofdspoor van de christelijke traditie deze vijf idealen niet voluit willen beamen (al was het misschien soms worstelend)? Denk aan een Augustinus, Franciscus, Calvijn? Door de gekozen benaderingswijze van de twee polen dreigt Borg deze wijze raad in de wind te slaan: probeer altijd in gesprek te gaan met de *sterkste* vertegenwoordigers van een stroming, in plaats van je af te zetten tegen de *slechtere*. Net als een top schermmer: die daagt ook de beste uit op de mat, niet de beginnelingen. We zullen zien hoe deze ‘twee polen tactiek’ uitpakt in wat volgt.

1 Godsbeeld

In een langere versie van deze bespreking ga ik uitvoerig in op het godsbeeld. Voor deze kortere versie laat ik dat achterwege (het is nogal technisch: hoe kan je verwoorden dat God een persoonlijk

God is?). Ik geef wel mijn conclusie hier weer: Borg blijft dicht bij het traditionele Godsbeeld van een persoonlijk God en daar ben ik dankbaar voor. In zijn uitleg daarvan zitten echter wel een aantal verwarrende tegenstrijdigheden. Wat dat betreft had Borg zijn voordeel kunnen doen met een minder reactionaire omgang met die traditie. Want dan kunnen we ook uit die schat putten om deze moeilijke materie te verhelderen (persoonlijk, bovenpersoonlijk, transpersoonlijk?). Nu moet Borg eigenlijk het wiel opnieuw uitvinden, en hij slaagt daar nog niet zo geweldig in.

Hiernaast: een belangrijk afwijkend punt is het feit dat hij het idee verwerpt dat God ingrijpt en kan ingrijpen. Dat is eigenlijk het enige punt waar hij echt afstand neemt van Bijbel en traditie. Hij volgt hier de Verlichtingsdenker, dit was het spoor van het deïsme uit de Verlichting. Zonder verder argumentatie *stelt* Borg dit. Het is in wezen een diepe ingreep: God is kennelijk niet Almachtig, maar vindt een macht tegenover zich die Hij niet in de hand heeft? Is Hij dan nog wel God?

2 Over Jezus en zijn missie

Jezus de Zoon van God? Verder in het spoor van de 19^{de} eeuwse theologie.¹

Wat Borg hier biedt is te typeren met de oude vrijzinnige kijk op Christus die sinds de 19^{de} eeuw opgeld doet. Christus is niet het mens geworden Woord: het geloof dat God zelf in Christus mens is geworden (incarnatie) wordt afgewezen. Daarentegen ziet Borg in hem: een Joodse mysticus, een wijsheidsleraar met genezende krachten, een sociale hervormer en de stichter van een beweging. Maar de bijzondere titels dan, die we in de Bijbel voor Hem vinden? Zoon van God, het licht van de wereld, Messias, Zoon des mensen, lam Gods, brood des levens, een met de Vader, Heer? Daarvoor gebruikt Borg de 19^{de} eeuwse visie dat dit het geloof is geweest van de *latere volgelingen*: dat is wat de vroege kerk van de apostelen ervan gemaakt heeft!² Je kunt veel van de 19^{de} eeuwse Duitse theologie als volgt karakteriseren: de poging om de werkelijke 'historische Jezus' los te pellen uit de 'dogmatische Jezus' van de vroege kerk. In deze traditie gaat Borg staan. Maar hij accepteert de

¹ Hoofdstuk 5: *Jesus, the Heart of God*.

² Hoewel de geluiden vanaf de 18^{de} eeuw duidelijk zijn aan te wijzen en pas in de 19de eeuw degelijker onderbouwd zullen worden, is het beste ijkpunt de publicatie (door Lessing) van werk van Reimarus in 1778. Daarin wordt gewerkt met de strategie van het naast elkaar stellen van wat Jezus wilde en wat de vroege kerk ervan maakte. Dit leidde tot de 'First Quest' naar de historische Jezus. Die eindigde met Albert Schweitzer (1906) die liet zien dat de Jezus-figuur van dit onderzoek vooral moest beantwoorden aan het ideaalbeeld van menselijkheid van de 19^{de} eeuw (Ritschl, von Harnack: Jezus als de vervolmaking van een religieus persoon). Schweitzer liet echter ook zien dat de Jezus van de evangeliën helemaal niet in dat ideale plaatje paste: dat was een fanaat aanhanger van apocalyptiek, een apocalyptiek die bovendien *niet* uitgekomen was. Een andere mokerslag voor deze eerste Quest was Wrede die betoogde dat het Marcus evangelie, meestal de favoriet van deze periode, als historische bron te onbetrouwbaar was. Hierna volgde een periode van rust: No Quest! Bultmann en Barth zijn hier de grote namen. De existentialistische Jezus van Bultmann heeft geen historische wortels nodig. Ook kwam in deze tijd de *Formgeschichtliche Schule* op en 'this served to place an apparently immovable wall of early Christian distortion between the Gospel texts and the historical Jesus'. Toen kwam de 'New Quest' met o.a. Ernst Käsemann; terug naar 'den Worten Jesu'. Je kunt dit ook als een uit elkaar vallen van de Bultmann-school interpreteren. Naamgever van deze Quest was James M. Robinson met zijn *A New Quest of The Historical Jesus* (1959). Dan volgt de 'Third Quest': de opzet is Jezus méér te zien in zijn historische, Joodse en sociale context. De stroming is gespleten in een niet-eschatologische (o.a. Borg; Jezus als wijsheidsleraar, die hiermee weer het meer liberale Jezusbeeld van de 19^{de} eeuw nieuw leven inblaast) en een meer eschatologische (o.a. Dunn, die hiermee dus weer het spoor van Schweitzer opneemt).

verheven termen van de jonge gemeente wel. Ze zijn dierbaar voor hem, maar het zijn lofuitingen en termen die onze bereidheid om hem te volgen uitdrukken. Loftuitingen van wat? 'In a single sentence: Jesus is, for us Christians, the decisive revelation of what a life full of God looks like. Radically centered in God and filled with the Spirit, he is the decisive disclosure and epiphany of what can be seen of God embodied in a human life.' (88) Samengevat: in Jezus zien wat het betekent een leven te leiden dat werkelijk perfect vervuld is met de Geest van God. Borg kan dan zelfs termen gebruiken als 'the Word and Wisdom and Spirit of God become flesh (in Christ).' Klinkt heel orthodox, maar dat is niet wat Borg bedoelt en wil: Jezus is een mens ten volle vervuld van Gods Geest. Iets wat dus alleen gradueel van bijvoorbeeld ons of Ghandi verschilt (als het al gradueel van Ghandi verschilt). Je moet dus vaststellen dat voor Borg Jezus op zich een *Joodse mysticus, een wijsheidsleraar met genezende krachten, een sociale hervormer en de stichter van een beweging* was, maar hij deed dit zo vol van de Geest, dat hij terecht al die grote termen mag dragen. Zelfs 'Heer'. Jezus is dus een mens perfect vervuld van Gods Geest, Jezus is niet God zelf die mens wordt.

Is dit nu geloofwaardig? Ik hoef niet aan te geven dat het afwijkt van wat de Kerk belijdt. Maar het kan zo zijn dat de kerk het mis heeft: de kerk moet luisteren naar critici. Ik vind de argumenten van Borg echter niet overtuigend. Want wie denkt dat dit idee van de 19^{de} eeuwse theologie een redelijk standpunt is, komt toch voor grote problemen te staan. De gedachte is dus dat de vroege kerk Jezus de mantel van de goddelijkheid heeft omgeworpen, maar dat Jezus zichzelf nooit zo zag. Maar wat bezielde die mensen dan om zo te overdrijven? Kun je werkelijk beweren dat dit mensen zijn die je serieus wilt blijven nemen, als ze een (op zich wel heel geweldig) mens tot God hebben verklaard? Mag je zo bizar overdrijven? Dan ben je toch verwerpelijk bezig?

De tegenwerping van Borg is dan: nee, wij hebben de taal van die vroege kerk niet *begrepen*. Ze hadden alleen de bedoeling Jezus te *eren*, niet hem God te noemen. Zij hadden een unieke 'experience' zegt Borg (waarvan begrijp ik niet, want Jezus is dood volgens Borg), zij hebben deze persoon gezien als 'het licht in hun duisternis' (87), dachten bovendien in de mythologische taal van toen en zo komen ze bij die hoge titels. Meer is er niet aan de hand: wij hebben hun verheven taal verkeerd begrepen! *De geschiedenis van de kerk is dus een geschiedenis van misverstand*. Maar ook dit standpunt is moeilijk te verdedigen. Want dan moet je dus eerst deze hobbel nemen: dan moet je staande houden dat de stroming van Borg, na bijna 2000 jaar, de mensen van toen beter begrijpt dan de directe opvolgers. Ik noem bijvoorbeeld Clemens van Rome, Ignatius van Antiochie en Justinus de martelaar (hij gaf zijn leven dus!). Stuk voor stuk denkers uit de 2^{de} eeuw. Zij zaten dus veel meer in één en de zelfde geestelijke wereld met de vroege kerk van de apostelen dan wij. Zij ademden dezelfde lucht, verschilden een of twee generaties, groeiden misschien wel op in het zelfde dorp als de schrijvers van het NT, kenden waarschijnlijk dezelfde verhalen en mythen (net als de apostelen bij opa op schoot al gehoord) en spraken dezelfde taal. En zij beweerden wel dat in Jezus God mens was geworden (zo lazen zij Johannes en Paulus, bv. Filippenzen 2).³ Wie met Borg wil beweren dat wij de

³ De 'christologie' van de tweede eeuw (christologie was er nog niet echt in de zin van een overdachte theorie, vandaar de aanhalingstekens) was Geest-christologie. Daarmee wordt bedoeld dat in de historische Jezus de pre-existente Zoon van God, de goddelijke Geest, zichzelf verenigde met de menselijke natuur. Adoptionisme werd afgewezen; het grondschema van de kerk van de tweede eeuw was zo dus de erkenning van de incarnatie: Jezus is God en mens. Ignatius kan het dus zelfs bv. hebben over 'het bloed van God'. Zie bv. de samenvatting van A. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, 104-105, en Kelly, *Early Christian Doctrines* 142-149. Op de kwestie van de datering van NT-teksten ga ik hier niet dieper in: feit is dat de 19^{de} eeuw extreem laat dateerde, dateringen die nu door niemand meer serieus genomen worden. Er is nu veel meer consensus

taal van de vroege kerk niet goed hebben begrepen, moet dus ook beweren dat wij de vroege apostolische kerk *beter* begrijpen dan deze theologen uit de 2^{de} eeuw. Die geeft dus eigenlijk aan mensen die nog veel meer in *dezelfde* geestelijke ambiance leefden een groot brevet van onvermogen.⁴ Dit je verheffen boven de directe opvolgers vind ik een uiterst zwak punt in deze theorie, iets wat je alleen kun rechtvaardigen als je hard bewijs hebt dat de schrijvers van het NT inderdaad zo begrepen moeten worden. De kans lijkt me veel groter dat wij de genres en taal van toen niet verstaan, dan dat zij ze misverstaan!

Maar goed, laten we dan eens naar dat bewijs van Borg gaan, het exegetisch punt: hebben wij de vroege kerk, de eerste getuigen na de Opstanding, de apostelen, wel begrepen? Dan moeten we weer echt exegese gaan doen: proberen in hun huid te kruipen. Dat kost heel veel studie: hoe bedoelden zij de woorden die ze gebruikten? Hoe verstond men 'Zoon van God' in die tijd? Dit is niet de plek waar we dit debat echt kunnen gaan voeren: hier zijn bibliotheken over vol geschreven. De onderhavige 19^{de} eeuwse visie is bijvoorbeeld ook steeds verdiept en versterkt, door wetenschappers tot op de huidige dag, o.a. door Borg zelf (sommigen menen dat we nu al bij de 5^{de} zoektocht, 'Quest', naar de historische Jezus zijn). Ik vind het ook logisch dat dit tegengeluid er is: iets wat zo bijzonder en ongehoord is, *moet* wel bestreden worden. Op deze plek kan ik de lezer alleen verzekeren dat het beeld dat Borg van de vakdiscussie schetst eenzijdig is. Er zijn vele echt gerenommeerde vakgenoten van Borg die zijn visie *niet* delen. Dat had hij moeten noemen, vind ik, anders geef je de niet ingevoerde lezer toch een verkeerd beeld.⁵ Het is heel goed mogelijk om het oude belijden vast te houden, sterker nog (ik citeer een overdachte bron⁶): 'Meer en meer ondervindt het inzicht dat het Nieuwe Testament een hoge christologie eerder ondersteunt dan weersprekt bijval.' Voeg daar dus bovendien nog het brevet van onvermogen aan toe dat je geeft aan de theologen van de tweede eeuw.

Is er wel openheid bij Borg?

Er is bij dit alles ook een verband met wat ik eerder zei bij 'Godsbeeld': Borg gelooft niet dat God kan ingrijpen. Wonderen kunnen niet. Maar dan komt deze vraag bij mij boven: als wonderen niet

dat de teksten waar Jezus Goddelijke status krijgt tot de aller oudste mondelinge lagen van de traditie behoren, dus van zelfs voor de Paulus-brieven; denk aan de hymne in Filippenzen 2. Zie ook Gerrit van de Kamp, 'Blijvende belangstelling voor Geestchristologie', *Kerk en Theologie* 62/3 (2011), 210-222.

⁴ Of je moet benadrukken dat de tegenstem er in de 2de eeuw ook al was. Maar die tegenwerping mist misschien het punt. Want wat zeiden zij die in de tweede eeuw de godheid van Jezus loochenden (Ebionieten)? Ontkenden ze bv. de maagdelijke geboorte, of zeiden ze dat de maagdelijke geboorte *anders bedoeld was*? Dat is het harde punt dat bij deze tegenwerping nog aangetoond moet worden. Uit het weinige dat we van de Ebionieten weten, lijkt het dat ze gewoon de maagdelijke geboorte *ontkenden*. Maar dan namen ze dus de taal van het NT serieus, maar verworpen het idee. Dan telt dat dus juist opnieuw als bewijs dat de tweede eeuw de taal *wel* heel wezenlijk opnam, niet alleen maar als 'alleen maar eerbetoon'.

⁵ Zie aldus al Martin Hengel, *Der Sohn Gottes*, Tübingen 1975. Zie verder *Die alle verstand te boven gaat? Verantwoord geloof tussen dogmatisme en scepsis*. Guus Labooy, Nico den Bok, Arend Roos (red.) Boekencentrum 2009. (Ik noem daar publicaties van toonaangevende wetenschappers als o.a. N.T. Wright en Larry Hurtado. Verder nog bv. Riemer Roukema, *Jezus, de gnosis en het dogma*, Zoetermeer 2007.

⁶ Gerrit van de Kamp, 'Blijvende belangstelling voor Geestchristologie', *Kerk en Theologie* 62/3 (2011), 213, die zelf namelijk alle baat heeft bij het tegenovergestelde, gezien zijn voorkeur voor het afwijzen van de klassieke incarnatie gedachte.

kunnen, weet Borg dan al niet *bij voorbaat* dat dingen als een maagdelijke conceptie en een menswording onmogelijk zijn? Dat zijn toch wonderen? Maar dan staat het resultaat van het tekstonderzoek bij Borg dus al vast. Hij suggereert dat het *tekstonderzoek* ons leert dat de incarnatie niet echt was. Hij suggereert dat dat een exegetische ontdekking is. Maar dat is dus eigenlijk niet zo: je weet het al en past dan je conclusies van het tekstonderzoek daarop aan. Maar dat vind ik niet passen bij dat tweede ideaal: *openheid voor genres*. Het past ook niet bij de stroming waar Borg in zou staan: the (third) quest for the *historical* Jesus. Ik vraag op zich mét Borg om openheid voor de verschillende genres in de Bijbel: daar kun je sagen vinden, legenden, scheppingsverhalen, poëzie. Maar een bepaald genre komt bij Borg niet door de controlepoortjes heen: het wonderverhaal. Die zijn bij voorbaat al omgeduid naar symbolische beeldtaal. Ik bestrijd niet dat sommige verhalen die je misschien ooit als een wonder las eerder symbolisch van aard zijn. Denk aan bijvoorbeeld de sprekende slang en de ouderdom van Methusalem. Maar ik wil wel graag dat men dat op grond van onderzoek naar het *genre* vaststelt. Niet vanuit het dogma dat wonderen niet kunnen, want dan heb je geen openheid om *op grond van onderzoek naar het genre* te concluderen dat een bepaald verhaal weldegelijk als wonder gelezen moet worden. Je vraagt je dus af of Borg zo dus wel trouw is aan zijn wens om open te staan voor de verschillende genres. Is dit niet ergens *dezelfde* geslotenheid als hij zijn 'kaft tot kaft' gesprekspartners verwijt? Van te voren al weten wat voor genre het is, zonder serieus literair onderzoek naar het genre zelf?⁷

Of weten we zeker op *andere* gronden dat Borg gelijk heeft: wonderen kunnen niet? Wie dat beweert is niet op de hoogte van de filosofische discussie daarover. Filosofen, ongelovige en gelovige, zien natuurwetten niet als ondoorbreekbare of onophefbare dingen. Een natuurwet beschrijft wat *altijd* gebeurt, niet wat altijd *moet* gebeuren. Dat is de standaard analyse van natuurwetten binnen de filosofie. Dus hoezo weten wij dat wonderen niet kunnen? Borg heeft geen goede reden om zijn openheid voor wat er in de geschiedenis is gebeurd in te snoeren met het idee dat God niet ingrijpt, met het idee dat wonderen niet kunnen.

Verdringt de goddelijkheid van Jezus zijn menselijkheid?

We moeten nog nadenken over de redenen van Borg waarom hij het oude beeld vaarwel zegt. Hij noemt met klem het feit dat de Goddelijkheid van Jezus in zijn jeugd de menselijkheid van Jezus verdrong. Heel terecht zegt hij: 'telkens als we de goddelijkheid van Jezus benadrukken ten koste van zijn menselijkheid, raken we kwijt wat voor een uitzonderlijk mens hij was.' Hij zegt: 'als we denken dat zijn wijsheid, mededogen, moed en genezende krachten het resultaat waren van zijn goddelijkheid, dan waren ze eigenlijk ergens niet veel.' Borg zegt dus eigenlijk: tja, dat is toch een peulenschil voor iemand die God is? Borg heeft hier een heel belangrijk punt: het is fataal om de goddelijkheid van Jezus te benadrukken *ten koste van* zijn menselijkheid! Maar hier hebben we een voorbeeld van het je te snel afzetten tegen een traditie, zonder dat je kennis hebt genomen van het beste binnen die traditie. Want de kerk heeft altijd helder beleden dat de Goddelijkheid van Jezus Christus de menselijkheid niet *verdringt*, maar *aanneemt*. Dat is het wonder van Kerst. Daar zijn alle

⁷ Zie ook mijn 'Theologie van het Oude Testament en historisch denken', *Kerk en Theologie*, 65/3 (2014), 249-273.

grote concilies om gegaan, met name Chalcedon: *aannemen, niet verdringen*. De volle menselijkheid en kwetsbaarheid van Jezus zijn ook een kern gegeven uit de Bijbel. Misschien heeft Borg daar in zijn jeugd te weinig van meegekregen, maar van een theoloog mag gevraagd worden dat hij dan toch verder kijkt. Het bezwaar dat hij aandraagt, dat de goddelijkheid niet ten koste mag gaan van de menselijkheid, is door de traditie steeds erkend en verwerkt.

Ondoordachte weergave

Vlak voordat ik dit deel afsluit even iets over een passage die ik niet begrijp: Borg beweert met klem dat de term 'Zoon van God' een metafoor is (87). Dat vind ik echt een onbegrijpelijke passage, want hij zegt daarmee ook dat het 'oude geloof' die term letterlijk neemt. Zou Borg nu echt niet begrepen hebben dat de kerk die term alleen maar overdrachtelijk kan verstaan? Metaforisch inderdaad? Hij zal toch niet denken dat 'het oude geloof' die term letterlijk neemt? Opnieuw loop ik er tegenaan: een onnauwkeurige, hier zelfs *ondoordachte* weergave van wat het 'oude geloof' eigenlijk beweert.

Het kruis

Over het kruis is Borg consequent: wie niet gelooft dat God in Jezus zelf de hete kastanjes uit het vuur komt halen, moet ook ontkennen dat dit lijden een verzoenend lijden is. Je gaat een ander toch niet de kastanjes uit het vuur laten halen? Ook hierin gaat Borg dus verder in de lijn van de vrijzinnige theologie van de laatste 200 jaar: hij kan niet geloven dat Jezus voor onze zonden is gestorven. Dat is de misvatting die ergens in de vroege kerk postvat, zo zegt hij, niet iets wat Jezus zelf voor ogen had. De exegetische onderbouwing daarvan vind ik niet overtuigend (hij moet natuurlijk iets met de vele teksten die iets anders aangeven). Omwille van de lengte laat ik mijn kritiek hier achterwege. Maar ook in deze passages heeft Borg weer een terecht punt: hij verwijt het 'vroegere geloof' dat het niet kan erkennen dat het een misdaad van *mensen* was die Jezus aan het kruis bracht. Want daar overheerst het goddelijk plan alles, zodat de misdaad van mensen verbleekt. Het feit dat Hij door menselijke zonden stierf kan niet meer geplaagd worden omdat het goddelijk plan die dimensie als het ware verdringt. Aldus het verwijt van Borg. Hier moet de kerk ook weer leergeld betalen: zo is het vaak voorgesteld door de kerk en ik denk inderdaad ten onrechte. Het is echt *beide*. Jezus stierf *door* menselijke zonden: door de zonden van de mensen die in hem een gevaarlijke bedreiging van hun bestaan zagen. Pilatus, de Joodse leiders en de blinde massa. Dat heeft God echter gebruikt: zo stierf Hij ook *voor* onze zonden. Dat laatste kan Borg niet meer meemaken.

Over ons: Borg over spiritualiteit

Inleiding: spiritualiteit⁸

Tot nu toe besprak ik het godsbeeld en de visie op Christus. Maar ik zou Borg geen recht doen als ik het daarbij liet. De passie van Borg ligt bij geleefd geloof. Bij het woord '*transformation*': dat ons leven getransformeerd wordt door geloof en wedergeboorte. Door een *geleefd* contact met God. In dit laatste deel van dit drieluik wend ik me tot die dimensie van zijn boek: spiritualiteit.

⁸ Deel II: *Seeing the Christian Life again*.

Transformatie

Ik stem in met de hunkering van Borg naar *geleefd* geloof. Geloof is niet alleen een voor waar houden van leerstellingen. Als het ons niet *verandert* is het niets! Aangrijpend vind ik de passages waarin Borg schrijnend neerzet hoe het onrecht in de VS de afgelopen decennia is gegroeid. Hoe de paar rijkste mensen rijker werden, de armen armer. Transformeert geloof de mens? Dat is wat Borg ter harte gaat: wedergeboorte. Wedergeboorte is ook centraal in het NT: sterven aan je oude 'ik' en een nieuwe identiteit 'aandoen'. Het oude 'ik' dat was verstrengeld geraakt in zelfgerichtheid en onverbondenheid, vervreemd als het was van God. Al de verkeerde egocentrische hechtingen in ons moeten we loslaten: we moeten ons centrum in God vinden. Een gepassioneerd betoog van Borg, wat ook overeenstemt met de hunkering in de traditie naar wedergeboorte. Denk aan Luther: zonde is dat de mens teruggebogen is in zichzelf, in plaats van leeft tot eer van God.

Twee brandpunten

Zo komt Borg tot een ellips met twee brandpunten: echt geloof vraagt om transformatie op twee terreinen: persoonlijk en politiek. Het klassieke christendom trok zich in de ogen van Borg terug op alleen de eerste transformatie: persoonlijke bekering. Het liberale moderne christendom beging de fout om alleen de laatste transformatie na te streven: de politieke. Maar we moeten beide vasthouden. Dat is het hart van het doorleefde christendom, volgens Borg.⁹ Ik vind de passie van Borg hier heel goed, de wil om beide vast te houden: persoonlijke én politieke transformatie. Maar weer geldt: wat kun je veel personen binnen het 'oude geloof' vinden die dat gepassioneerd deden: Franciscus, Thomas Merton en b.v. N.T. Wright.

Jezus als een van de voorbeelden

Uiteraard worden hier de lijnen van de visie op Jezus doorgetrokken. Spiritualiteit is uiteindelijk Jezus volgen, als Jezus worden. Maar in Jezus vinden we een *algemeen* religieus voorbeeld. Het draait om de spirituele transformatie: dat we niet meer zelf-gericht leven maar God gericht. Dat we sterven aan ons oude 'ik' en met Jezus opstaan in een nieuw leven. Daarvoor is Jezus ons voorbeeld, voor islamieten is dat Mohammed of de Koran, voor boeddhisten is dat Boeddha. Allemaal voorbeelden die in principe gelijkwaardig aan elkaar zijn, en allemaal leren ze een en het zelfde: *being conscious of and intentional about a deepening relationship with God*. Oftewel: je 1) bewust worden van je relatie met God. Borg beklemtoont dat die er dus al is. Dan 2) daar aandacht aan gaan besteden (intentional). En 3) het doel is relatie met God. Deze kern geldt voor alle wereld godsdiensten, aldus Borg. Ik vind Borg hier wel wat imperialistisch: hij annexeert denk ik te makkelijk de andere godsdiensten. Zij hebben vaak een heel andere visie op spiritualiteit. Een voorbeeld: boeddhisten zullen wel wat van 'transformatie' herkennen, maar niet van het doel als 'een relatie met God'.

De kerk

Wat mij opvalt is dat de kerk geen eigen hoofdstuk krijgt. Persoonlijke bekering krijgt een apart hoofdstuk, politieke transformatie ook, maar voor de kerk geen *eigen* hoofdstuk. De kerk wordt meer *zijdelings* gethematiseerd: kennelijk is dat minder centraal dan de twee genoemde brandpunten van de ellips van het christelijk leven. Daarmee valt volgens de traditionele visie het hart van het werk

⁹ Zie de conclusie van H7.

van de Heilige Geest er uit: in de geloofsbelijdenis horen we van beide brandpunten niets, horen we alleen maar iets over de kerk: *ik geloof de heilige, algemene kerk, de gemeenschap der heiligen*. Opmerkelijk, vooral als je het in verband brengt met de problematiek met het Avondmaal die ik eerder noemde.

Niet dat de kerk niet belangrijk is bij Borg. De kerk krijgt een plek in het hoofdstuk over 'dunne plekken' (Thin places). Het is een dunne plek onder allerlei andere. Dunne plekken zijn plekken waar je je hart makkelijker kunt laten volstromen met contact met 'het Meer', de bron, God. Het kan een bos zijn, kunst, een vliegreis (zoals bij Borg), maar ook het avondmaal of de doop. In hoofdstuk 10 over de praktijk komt de betekenis van de kerk opnieuw naar voren als de plaats waar wij in contact worden gebracht met God, de plaats waar wij het communiceren leren. Het is dus niet zo dat Borg instemt met mensen die roepen dat je ook wel zonder kerk kunt: kerk is nodig, om het brood te vinden, om God te leren kennen. Maar andere wegen zijn er net zo goed: op zich kan dat ook bijvoorbeeld de klassieke muziek zijn, als dat voor jou de weg is naar God, als dat voor jou een 'dunne plek' is. En voor islamieten is het uiteraard de moskee.

Religieus pluralisme

Een van de sterkste argumenten voor zijn visie is deze aanvaarding van religieus pluralisme, aldus Borg. Borg vindt het klassieke idee dat Christus de enige weg is een onaanvaardbaar gegeven, iets wat het christendom ongeloofwaardig maakt. Hij zegt dit vanuit de multiculturele samenleving die Amerika de afgelopen 30 jaar is geworden. Wij kennen precies dezelfde ontwikkelingen uiteraard. Is het nog wel geloofwaardig om te geloven dat het christendom de enige ware Godsdienst is? Is het niet veel mooier om wat bescheidener te zijn? Dat het allemaal goede wegen naar een en dezelfde waarheid zijn? Dat de verpakking verschilt, maar de kern hetzelfde is? Zou dat de religieuze strijd in de wereld niet doen ophouden? Deze uitdaging voor het christendom is enorm, ik vind de vragen van Borg van groot belang.

Borg beschrijft zijn visie in het slot van zijn boek uitvoeriger. Daar bespreekt hij dat je bij religies een *innerlijke kern* en een *uiterlijke vorm* kunt onderscheiden (internal core and external forms, 218). Alle religies zijn nu identiek naar hun innerlijke kern, zegt hij: Islam, Jodendom, Boeddhisme, Christendom, Hindu, etc. De innerlijke kern die hij in alle religies ontwaart is (216):

- 1 erkennen van 'het Hogere', 'the More', het Heilige.
- 2 ze erkennen allemaal een pad, een weg van sterven aan je oude identiteit en opnieuw geboren worden: dus de noodzaak tot *transformatie*.
- 3 ze geven allemaal praktische middelen om dat te bereiken (eredienst, gebed etc)
- 4 ze benadrukken allemaal compassie als primaire ethische waarde
- 5 ze hebben allemaal een doctrinaire inhoud: religie 'in woorden gegoten'

Maar hoewel de uiterlijke vorm in jouw historische context van belang is, want je bent nu eenmaal Christen, is er verder geen reden om te zeggen dat de interne kern verschilt of van grotere waarde is. Dat betekent dus dat de historische betekenis van Jezus uiteindelijk relatief is: uiteindelijk doet het er niet toe, *de wereld was dus even goed af geweest met bv. alleen maar Boeddhisme, Jodendom en Islam*. Zeer tegenstrijdig, vergeleken met uitspraken als 'Hij is het licht der wereld', die Borg wel vast wil houden. Je merkt dus: Borg gebruikt die 'hoogheidstermen', maar ze betekenen niet meer het zelfde. Deze termen, deze 'munten', zijn extreem gedevalueerd door Borg. Maar wie dit aanhangt,

moet dus tegen een religieus zoeker die op de stoep van de kerk staat zeggen: 'doet er niet toe waar je zoekt, je kunt het overal vinden, het gaat erom waar jij je goed voelt'. En dat moet je ook tegen je kinderen zeggen. Eigenlijk wordt dus zo het verschil tussen religies een verschil tussen denominaties binnenin een religie. Ik zou inderdaad tegen mijn kinderen zeggen: uiteindelijk doet het er niet toe of je Katholiek of evangelisch wordt, het gaat erom waar jij je goed voelt. Hiertoe leidt de visie van Borg. Met deze visie moet je het niet erg vinden dat de kerk verdwijnt, als er maar iets anders voor in de plaats komt (New Age, Islam etc.).

Maar de vraag van Borg is wel heel klemmend en actueel! Moeten we zijn relativistische spoor niet kiezen, omdat we anders kiezen voor een onhoudbaar exclusivisme? Voordat ik een antwoord ga geven, leg ik mijn oor te luisteren bij Thomas Merton.

Thomas Merton

Thomas Merton (1915-1968) is een van de mensen waarop Borg zich beroept. Wat zo bijzonder is in Merton is dat hij het geloof met elke vezel van zijn ziel geleefd heeft. Hier is wel wat anders dan starre orthodoxie, om die term toch maar eens te gebruiken – en dan denk ik aan de vijf negatieve punten waar ik mee begon. Natuurlijk: het is terecht dat Borg verlangt naar *geleefd* geloof, niet alleen naar het voor waar houden van dogma's. En inderdaad vind je dat bij Merton. Merton was een contemplatieve monnik uit de vorige eeuw, die precies deed wat Borg zo mist in het geloof waar hij zich tegen afzet: hij was open voor Zen Boeddhisme en hij protesteerde tegen de Vietnam oorlog. Maar Merton distantieerde zich niet van het 'vroegere geloof'. Ik vertaal een passage:

'Sterke haat, de haat die vreugde vindt in het haten, is sterk omdat het niet gelooft dat zij onwaardig is en eenzaam. Het voelt de steun van een richtende God, een oorlogsidool, een wrekende en vernietigende geest. Van deze bloed-drinkende goden was het menselijk ras eens bevrijd, met grote moeite en vreselijke droefheid, door de dood van een God die zichzelf uitleverde aan het kruis. Daar onderging Hij de pathologische wreedheid van Zijn eigen schepselen vanuit barmhartigheid voor hen.' (uit: *A Body of Broken Bones*)

Hij is uiterst open voor de wijsheid van het Oosten en roept Amerika op er zich open voor te stellen. Maar niet zoals de meeste hippies dat deden in de 60er jaren. Hij vergelijkt de Tao met het platonisme. Heeft Augustinus niet de rijkdom van het platonisme aangewend voor de kerk, voor het geloof? En hoe had Augustinus de Griekse cultuur kunnen bereiken zonder haar te kennen? Zo ook wij met de geweldige rijkdom van de Tao, aldus Merton. Maar hij laat klip en klaar staan: het evangelie is geopenbaarde Godskennis, de Tao is natuurlijke, algemene kennis. Ook net als het Platonisme. (uit: *Christian Culture needs Oriental Wisdom*)

Een beginnend antwoord op religieus pluralisme

Ik merk in de tekst van Borg een scherpe, doctrinaire kant: het religieuze pluralisme is voor iedereen tolerant, behalve voor mensen die het niet met religieus pluralisme eens zijn. Als Borg spreekt over de opvoeding van de jeugd, is het toch wel duidelijk dat aan het bestaan van orthodoxe kindernevendienst leiding liefst een eind moet komen. "Het is belangrijk dat kinderen niet zo worden onderwezen dat ze later (hij bedoelt: als ze gaan nadenken vrees ik) weer alles moeten afleren. We moeten geen onnodige obstakels op hun pad plaatsen." Ik ben bang dat hier de intolerantie van de principiële tolerantie om de hoek komt kijken. Daarmee verdwijnt dus het aureool van superieure

tolerantie van het religieus pluralisme. De moraal: iedereen kent zijn ketters. In het streng boeddhistische Buthan worden de christenen vervolgd, en dat terwijl het boeddhisme toch officieel altijd voor religieuze pluralisme is geweest, juist zoals Borg bepleit.

De vraag is dus niet of we moeten kiezen voor universele tolerantie of voor doctrinaire grenzen. We kiezen *allemaal* voor doctrinaire grenzen. En dan is het de vraag in naam van wat we dat doen. Wat is heilig, dat is de vraag. Voor Borg is dat de religieuze dimensie die potentieel aanwezig is in elk mens: de potentie tot transformatie, het je verankeren in God. De uittocht uit het Egypte van de ik-gerichtheid. Ik heb de christelijke traditie zo leren verstaan: dat zelfs die religieuze dimensie van de mens deel van het probleem is geworden, niet direct deel van de oplossing. Dat is iets wat we bij Borg niet vinden. Zeker, er moet bevrijding komen van de ik-gerichtheid, er moet wedergeboorte komen. Maar in het christendom is erkend dat de mens juist ook met zijn religiositeit de Zoon van God heeft vermoord: *ook onze religiositeit is deel van het probleem*. Het kon alleen weer deel van de oplossing worden, doordat God zelf mens werd en de mens zo rehabiliteerde: er is één mens die de ware gerichtheid op God heeft geleefd en in Hem wil God alle andere oprichten: Hij is de eersteling van een nieuwe schepping. Het roepen van Paulus in Romeinen 7, heeft Borg dat wel gepeild in al haar diepte?

Ik zie Christus als de graankorrel die sterft, om veel vrucht te geven. Ook vruchten buiten het Christendom. Alles wat er aan goeds in andere gelovigen is, het wordt voor Hem gedaan, zonder dat ze het weten, het wordt door Hem geheiligd, zo mogen wij ook bidden. Net zoals we dat voor onszelf moeten bidden. Hoe God de mensen uiteindelijk oordeelt, dat weten wij niet. Maar gemeten aan zijn oneindige liefde in Christus kunnen we ook het lot van mensen die niet van Hem gehoord hebben veilig aan Hem toevertrouwen.

De kern is dus niet: sluit je anderen uit of doe je dat niet. Dat is maar schijn. De kernvraag is: wat is heilig? Is dat je eigen religieus vermogen of is dat een God die de gestalte van zijn god-gelijk zijn aflegde en de gestalte van een dienstknecht aannam? Ik denk dat het laatste ons uiteindelijk nederig maakt, het eerste houdt ons tevreden (of niet) met onze eigen religieuze groei. Wij mogen en kunnen in de naam van die Dienstknecht ook zijn weg gaan: de voeten van anderen wassen, ook van andere gelovigen. Daarbij ondubbelzinnig de Naam belijden van Hem die de weg is, de waarheid en het leven: het christelijk geloof is uniek en waar. Maar *deze* waarheid leidt tot het nederig inzicht dat ook jouw religieuze intenties gefaald hebben: je hebt de haan al talloze malen gehoord. Zou je dan nog op andere gelovigen neerkijken? Borg gelooft nog in zijn eigen religieus vermogen. Zeker, ook hij weet dat hij valt. Maar hij kan ook weer zelf opstaan. Maar juist dat is op Golgotha geoordeeld. Wij staan alleen in Jezus op.

Zonde en verlossing: Eschatologie

Ik vond het pleidooi om in verschillende metaforen over ons tekort schieten te praten sterk: niet alleen zonde, maar ook blindheid, ballingschap en dorst bijvoorbeeld. Dat is de Bijbelse rijkdom, die moeten we, met Borg, niet versmaden. Verlossing is verder inderdaad ook in het hier en nu, iets wat Borg benadrukt. Het Koninkrijk van de Hemel is nabij! De exegetische inzichten over dat Koninkrijk vind ik niet zo sterk bij Borg: in het NT is het toch echt wat anders dan de dimensie van politieke actie, waar Borg toch wel er dichtbij zit. Maar ik ga nu snel door naar de eschatologie. Ik vind het opvallend dat we daar opnieuw worden herinnerd aan het gebrek aan de Opstanding van Christus. Jezus is niet opgestaan volgens Borg. En consequent zegt Borg dat hij over onze opstanding verder

ook niets weet. Hij is hier erg agnostisch: hij wil het niet uitsluiten dat er persoonlijk voortbestaan is, maar bevestigt het ook niet duidelijk. Als hij in de opstanding van de Heer had geloofd, had hij de eerste al gezien: zoals de Heer sprak met Maria bijvoorbeeld in de tuin.

Conclusie

Ik onderschrijf ten volle Borgs 5 idealen. Ik vind Borgs kritiek op zijn Amerikaanse religieuze omgeving vaak begrijpelijk en af en toe aangrijpend. Steeds vind je verder bij Borg waardevolle, terechte kritiek op de traditie. Een goed voorbeeld vind ik dat vaak ondersneeuwt dat de mens *handelde* in de kruisdood: Jezus is ook *door* onze zonden gestorven. Het is niet alleen maar het volkomen gedetermineerd ontrollen van een goddelijk plan! Maar de kritiek van Borg kiest een te makkelijk doelwit: waarom kiest hij niet de *beste* vertegenwoordigers van een traditie? Dat het ook om het handelen van de mens gaat, had Borg ook in de traditie kunnen vinden. Nu heeft hij zichzelf te veel laten meeslepen in een te gepolariseerde stellingname, heeft hij het zichzelf te makkelijk gemaakt. Zijn eigen positie had kunnen profiteren van een minder polemische omgang als het bijvoorbeeld gaat om de Godsleer. Verder maakt hij het zich te makkelijk als hij zijn exegetische opposanten niet noemt, bespreekt en eert.

Zijn eigen positie kan getypeerd worden als een nieuwe variant van de negentiende-eeuwse 'liberale theologie' die de incarnatie loochent en per implicatie ook de verzoening (hij zit daarbij op de lijn Bauer, Ritschl, Harnack: de niet-eschatologische lijn van bv. Schweitzer en Dunn). In deze theologie gaat de visie op onze verlorenheid niet diep genoeg: we kunnen ons kennelijk redden met onze eigen religiositeit, onze eigen 'transformatie', om met Borg te spreken. De kerk krijgt vanuit deze visie een minder centrale rol: het gaat in wezen om 'dunne plekken'; daar is de kerk dan een voorbeeld van. De terechte implicatie van deze visie op Jezus is dat er religieus pluralisme wordt verdedigd. Er wordt bij dit alles zonder goede argumentatie gesteld dat wonderen niet kunnen: dat wringt met het geloof in God: is er dan een tegenmacht die Hem kan beperken? Zijn er dan twee goddelijke principes?

Schweitzer heeft in 1901 de eerste zoektocht naar de historische Jezus een gevoelige klap toegebracht: hij betoogde dat Jezus als apocalypticus helemaal niet bij het beeld van de ideale wijze paste, een beeld dat Ritschl in de 19^{de} eeuw zo gekoesterd had! Met enkele verschillen kunnen we hier toch weer iets soortgelijks aan Borg vragen: lijkt uw Jezus niet erg op uw ideale beeld van de godsdienstige mens? Maar Schweitzer zei terecht dat de Jezus van de evangeliën eigenlijk *buiten* die mal valt.

G.H. Labooy